

Sebestyén Zsolt

Szláv helynévképzők kárpátaljai helységnevekben¹

A magyar névtudomány alaposan feltárt szegmense a helynévképzővel alkotott helységnevek kérdése. Az egyik leggyakoribb helynévalkotási eljárás részletkérdéseivel többen foglalkoztak, legutóbb összefoglaló monográfiában Bényei Ágnes dolgozta fel a magyar helynévképzőket (vö. Bényei 2012). Névtanosaink azonban kevesebb figyelmet fordítanak a történelmi Magyarország nemzeti kisebbségek által lakott vidékeinek névadására, illetve névtípusaira. Kniezsa főbb helynévtörténeti műveiben (Kniezsa 1943, 1944) tesz utalást a román, szláv névadás sajátosságaira, kiemelve egy-egy képzőt. Később a német, majd magyar nyelven megjelent, a szlovák helynévtípusok kronológiáját bemutató írásában részletesen bemutatja a leggyakoribb helynévképzőket (Kniezsa 1959, 1960). A névképzésnek a szláv nyelvekben fontos szerepe van, „a szláv nyelvekben ugyanis személynevekből a helyneveket mindig valami képző segítségével képezik, mint *-ov* (ebből a magyarban *-ó*), *-ovъci* (ebből a magyarban *-óc*), *-in*, illetőleg *itji* (amelynek a csehben, tótban, lengyelben *-ici*, később *-ice*, az oroszban *-iči*, a szerbben és a horvátban pedig *-íci* felel meg). Pusztá személynévből származó helynév a szláv nyelvekben nincs” (Kniezsa: KeletMo. 118). Kiss Lajos a Kárpát-medence régi helyneveiről írt tanulmányában szintén kiemeli a képzőknek a szláv helynévadásban játszott meghatározó szerepét, s felsorolja a leggyakoribb képzőket (Kiss 1999: 109-10). A szláv névadás sajátosságai Kárpátalja ruszin helységneveiben is nyomon követhetők, tanulmányomban a legproduktívabb ruszin~ukrán helynévképzőket mutatom be. A névképzést tárgyaló összefoglaló mű az ukrán névtani szakirodalomban nem készült, az egyes képzőket résztanulmányokban a ternopoli egyetem nyelvészprofesszora, Dmitro Bucsko vizsgálta (Бучко 1970–2008). Eredményeinek a kárpátaljai példákkal való összevetése lehetőséget nyújt az ukrán és ruszin névadás összehasonlítására. Az ukrán víznevekben előforduló képzőket az orosz névtudomány kiemelkedő alakja, Oleg Trubacsov dolgozta fel részletesen (Трубачев 1968).

Vizsgálatomban a Kárpátalja területén előforduló mai településnevek mellett felhasználtam az elpusztult vagy más helységekkel egyesült falvak neveit is (vö. Csánki, Fényes, Györffy, Sebestyén 2010, 2012, Sebestyén–Úr 2014), statisztikai szempontból ugyanis csak így kapunk valamennyire objektív képet egy-egy képző produktivitásáról. Ugyanakkor az egyes településnevek hiányos adatolása, a magyar névalakok írásban való elsődleges használata bizonyos fokig torzítja a névképzésről alkotható képet.

***-ovъci*~*-iъci* képző**

A ruszin-ukrán *-ovъci*~*-iъci* (ld. Бучко 1970, 1979, 1980) a szl. **-ovъci* képző származéka, ami a legősibb szláv helynévképzők közé tartozik, s egy összsl. **-ovitji*~*-ovъtji* (Šmilauer 30) folytatása. Az ukrán névadásban a képző produktivitását a 14. századig megőrizte. Helynevekben jelentése 'valakinek az emberei, házanépe'. Olyan helységek kaptak ezzel a képzővel alkotott nevet, amelyeknél az elnevezők a település alapítójának vagy első lakosának a nevét akarták megőrizni. A képző a szláv nyelvterületen szinte mindenhol aktív, a történelmi Magyarország területén leggyakrabban a Felvidéken és a horvátok lakta területeken fordul elő. Az északi–északkeleti országrészben *-ovъci* (vö. szlk. *-ovce*) változata terjedt el, míg más ukránok lakta vidékeken *-iъci*. A magyar névhasználatban szabályos hangváltozással a képzőnek *-óc* alakja jött létre.

¹A tanulmány létrejöttét az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

Bucsko az *-ови~-іви* képzőt tartalmazó helységnevek alapján a Kárpát-medencében és a mai Ukrajna területén egy egységes, középkori szláv helységnevrendszert feltételez. Ez szerinte a magyarság honfoglalásával bomlott fel, a magyarok letelepedésével e nevek tömege tűnt el véglegesen (Бучко 1979). Mindezt azzal bizonyítja, hogy az e képzőt tartalmazó településnevek azért hiányoznak teljesen a Kárpát-medence közepéről, mert a magyarok asszimilálták az itt tömegesen élő szlávokat. (A nézet alapjául szolgáló elmélet, a Duna menti szláv őshaza kérdését és szakirodalmát Kiss Lajos foglalta össze részletesebben, l. Kiss 1989: 21-2). Természetesen ennek a logikának teljesen ellentmondanak azok a szláv hely- és településnevek, amik megmaradtak a magyarság honfoglalása után is.

Kárpátalján szembeűnő az *-ови~-іви* képzővel alkotott helységnevek földrajzi megoszlása. Arra már Bucsko is felfigyelt, hogy szinte teljesen hiányoznak a Kárpátok hegyeiből, s mind Kárpátalján, mind a szomszédos Galíciában (a mai Lvov és Ivano-Frankovszk megyék) csak síkvidéken fordulnak elő. Ennek magyarázatát abban látja, hogy e falvak lakói valószínűleg földművelők voltak, alapítóik a mezőgazdasági munkára gyűjtöttek embereket vagy saját családjukkal földműveléssel foglalkoztak. Ezt a magyarázatot csak részben támasztják alá a kárpátaljai példák. Teljesen hiányzik ugyanis ez a helységnevtípus a legnagyobb arányban ruszinok lakta Máramarosból. A megye földrajzi viszonyai igazolhatják Bucsko elképzelését, hiszen az alföld a középkortól kezdve magyar lakosságú, a ruszinok által benépesített hegyvidék és a folyóvölgyek ellenben alkalmatlanok a földművelésre. Ugyancsak hiányzik ez a típus Ugocsából, ennek oka a tömeges szláv lakosság viszonylag késői, 14–15. századi betelepülése (vö. Szabó 1937).

E két megyétől eltérően Ungban (*Andrasóc, Antalóc, Baskóc, Bunkóc, Császlóc, Hunkóc, Cigányóc, Hencelóc, Kolibábóc, Komoróc, Lehóc, Mátyóc, Vajkóc, Merkóc, Pálóc, Petróc, Pinkóc, Sislóc, Tarnóc, Veskóc* stb.) és Beregben viszonylag nagy számban találkozunk ilyen képzős helységnevekkel. Az ungi települések alapítói egyértelműen szlávok voltak, történelmi forrásokban ugyanis – egy-két kivételtől eltekintve (*Andrasóc: 1417: Andreaswagasa, Bunkóc: 1345: Bonkhaza, Lehóc: 1407: Lengenfalwa*, vö. Sebestyén–Úr 2014) – nem találunk *-óc* képzős helységnevek párhuzamos magyar párját.

Beregben szintén gyakori a típus, előfordulása a középkori magyar–ruszin nyelvhatárra tehető, ami egybeesik a megye síkvidéki és hegyvidéki részének a határával. Olyan települések viselnek *-ови~-іви* képzős nevet, amelyek már a Kárpátok előhegyeiben fekszenek, ez pedig kétségessé teszi a Bucsko által hangoztatott földművelő alapelvet.

A beregi névanyag másik jellegzetessége, hogy Ungtól eltérően ezeknek a helységeknek van (vagy volt) párhuzamos magyar nevük, s a történelmi forrásokban gyakran az fordul elő korábban és gyakrabban: *Ballósfalva~Balazsóc, Csürefalva~Cserejóc, Fedelesfalva~Fedelesivci, Gévéfalva~Genyivci, Hercfalva~Hercivci, Ilkófalva~Ilkóc, Medvefalva~Medvegyóc, Puznyákfalva~Puznyakivci, Runófalva~Zsboróc, Szerencsfalva~Szerencsivci* stb. „Tiszta”, csak szláv képzős névre viszonylag kevés példánk akad: *Hribóc, Beregóc, Kulinkóc, Páskóc, Patkanyóc, Romanóc, Ruszkóc, Serbóc, Skuratóc* stb.

A történelmi adatokat (Sebestyén 2010) figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a képző beregi példái egyértelműen bizonyítják, az *-ови~-іви* képzős helységnevek korántsem alkotják a helységnevrendszer legkorábbi rétegét. A nevek tömeges megjelenése egybeesik a nagyobb ruszin betelepülési hullámmal a 16-17. század során. Ungban már korábban, a 14. században a megye nagy részén (kivéve az északkeleti területeket) találkozunk e típussal szlovák névadás nyomán, ellenben Beregben csak az Ung megyével határos részeken, Munkáctól nyugat-északnyugatra. Ebből arra következtettek, hogy elsősorban a szomszédos ungi településnevek befolyásolhatták a falvak elnevezőit, ukrán nyelvterületen ez a képző ugyanis a 16–17. században már nem vett részt új helységnevek létrehozásában. A kárpátaljai

-ови~-иѿи képzős neveket tehát egyáltalán nem tekinthetjük egy ősi szláv településhálózat maradványainak, azokat kései betelepülők hozták létre meglévő minták alapján.

-и(о) képző

A birtoklást kifejező -и(о) a szl. *-инь~-ино~-ина (Šmilauer 29) képző származéka, mely szintén az egyik legrégebb szláv helynévképző. Elsődleges funkciója szerint melléknévképző, köznevekből és tulajdonnevekből hozott létre mellékneveket. Egyik fő jellegzetessége, hogy kizárólag -a végű személynevekhez kapcsolódik. A kárpátaljai településnevekben -и и és -ио változata is előfordul.

Az -и(о) képző kárpátaljai helynévi példái igazolják a képző viselkedéséről elmondottakat, alapszóként ugyanis rendszerint kimutatható személynév: vö. *Holjata* szn. > *Holyatin*, *Dracsa* szn. > *Dracsino*, *Duszja* szn. > *Duszino*, *Kuzma* szn. > *Kuzmino*, *Busta* szn. > *Bustino* stb.

A képző azonban nemcsak személynevekhez, hanem ritkább esetekben köznevekhez is kapcsolódhat helynévképzői funkcióban: pl. *dub* 'tölgy' (*Dubino*), *koster* 'farakás, szénrakás, felhalmozott valami; kazal' (*Kosztrino*), *topol* 'topolyafa, nyárfa' (*Topolin*), *zavisz* '1. meredek szakadék, folyópart; gödör, 2. mélyedés a folyómederben' (*Zavoszina*) stb.

A nevek kronológiai adatai azt mutatják, hogy a képző elterjedése viszonylag kései, 16–17. századi, a legtöbb példa pedig Beregből adatható. Az ekkor telepített falvak mellett egykor magyar lakosságú, de időközben részben vagy teljesen elszlávosodó helységek párhuzamos ruszin nevében is megjelenik: *Izsnyéte*~*Zsnyatino*, *Pósháza*~*Pausino*, *Veléte*~*Veljatin*, *Beregrákos*~*Rakosino*.

-ець, -овець képző

Az -ець, -овець képző egy szl. *-ьць (Šmilauer 28) ~ óukr. -ьць származéka. Az ukrán nyelvben a képző különböző jelentésekben fordul elő. Az óukrán nyelvben főneveket képzett minőséget jelző melléknevekből. Ez található meg pl. a lakók elnevezésénél, vö. *закарпатець* 'Kárpátalján lakó, kárpátaljai' (СУМ. 3: 139), *верховинець* 'a Verhovinán lakó' (uo. 1: 336). Aktivitását a mai ukrán nyelvben is örzi, személyt megnevező (vö. *гравець* 'játékos' (СУМ. 2: 152), kicsinyítő-becéző képzői (vö. pl. *городець* 'kis város, városocska' (СУМ. 2: 135), *младенець* 'csöppség, kis gyerek' (uo. 4: 764) és helynévképzői funkcióban (Михайличенко 180-1) egyaránt.

Az ukrán névtani szakirodalom szerint az -ець, -овець képző régi víznévképző, s a vele alkotott víznevek önálló csoportot alkotnak (Бучко, Трубачов). Elsődleges funkciójuk nem a kicsinyítés, hanem a megkülönböztetés volt. E képzővel alkotott kárpátaljai helységnevek jórészt víznevekből váltak településnévvé névátvitellel. A víznevekben jellemzően fanevekhez kapcsolódik, s a folyóvizet övező növénytakaró, erdő válik a névadás motivációjává: *dub* 'tölgy' (*Dubovec* (*Alsó- és Felső*), *Dubóc*), *buk* 'bükk' (*Bukovec*), *lipa* 'hárs' (*Lipovec*), *olcha* 'éger' (*Irholc*), *svida* 'fagyal' (*Szvidovec*), *vrb* 'fűzfa' (*Verbóc*), *klen* 'nyárfa' (*Klenóc*) stb. Néhány pataknevben állatnévhez járul: *korop* 'ponty' (*Kerepec* (*Alsó-, Felső-*), *rak* 'rák' (*Kis- és Nagyrákóc*), *vol* 'ökör' (*Volóc*, *Volovec*). A kicsinyítő jelentés érhető tetten a *Husztec*(*patak*) névben, ami a *Husztnak* nevet adó patak mai *Husztec* nevéből származik, valamint a *Hömlóc*~*Helmec* (vö. *holmec* 'kis halom') nevekben. A víz tulajdonságára, a vízmeder jellegzetességeire utal a *Kirvavec* (*kriva* 'görbe'), *Tihovec* (*tih* 'csendes'), *Iglinc*, *Iglénc* (*glina* 'agyag'), *Zselizkovec* (*zselezo* 'vas'), *Rudavec* (*ruda* 'érc') stb. név.

Néhány településnév olyan víznévből keletkezett, aminek az alapjául személynév szolgált (*Desovec*, *Paulovec*, *Pilipec*, *Ulykovec* stb.). Ez a névadási mód Kárpátalja

hegyvidéki részein elterjedt, a kis patakok gyakran kapták nevüket arról a személyről, akinek a rendszeres szálláshelye a közelükben volt, vagy elsőként telepedett meg az adott víz mellett. A Verhovinán, különösen Máramarosban ma is jellemzőek a tanyaszerű, néhány házból álló kis települések, ahol egy-két család és rokonsága él.

Az *-eub*, *-oveub* képző az egyik leggyakoribb helynévképzőnek tekinthető Kárpátalján, ugyanakkor elsősorban víznevek létrejöttében játszik szerepet, helységnévképzői funkciója így csak közvetett.

-ovo, -ova képző

Az *-ovo*, *-ova* ősi szláv képző (vö. Šmilauer 29), egy szl. **-ovъ*, *-ova*, *-ovo* folytatása. A képző kárpátaljai példái arról tanúskodnak, hogy a ruszin névadásban az ősi képző folytatását láthatjuk, ugyanis *-ovo*~*-ova* formában találkozunk vele. Ezzel szemben ukrán nyelvterületen a képzőnek *-ove*, *-eve* változata alakult ki. A szakirodalomban elterjedt vélekedések szerint ez a képző csak személynevekhez kapcsolódik, így fejeződik ki alapjelentése, a birtoklás. A helységnevek tanúsága alapján azonban a képző növény- és állatnevekhez is kapcsolódhat, ahol melléknévképzőként valamivel való ellátottságot jelent. Az *-ovo*, *-ova* képzős, személynévi eredetű helységnevek kapcsán feltehetjük, hogy a birtokos funkció eredetileg egy kétrészes, birtokos jelzős szerkezetből származik. A földrajzi köznévi utótag eltűnése (lekopása) az élőnyelvi használattal magyarázható, írásos formában ugyanis alig találkozunk hasonló kétrészes helységnévvvel. Így pl. egy elsődleges **Darova vesъ* tkp. 'Dar faluja' szerkezetből korán *Darova* ~ *Darva* helységnév keletkezett nemcsak a magyar, hanem a szláv névhasználatban is (Kiss 1991: 353), vagy a **Vucskovo pole* > *Vucskovo* párhuzamos magyar megfelelője ma is *Vucskómező* (Sebestyén 2012: 153) stb.

Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa legkorábbi, 13–14. századi szláv helységneveiben nagy számban találkozunk ezzel a képzővel, a névadatok alapján ez tekinthető később is a legproduktívabb képzőnek a területen (l. 1-4. diagram, Sebestyén 2010, 2012, Sebestyén–Úr 2014). Szláv alapítású, de bizonyos mértékben vegyes lakosságú vagy nyelvhatáron elhelyezkedő helységek nevében a magyar névhasználók körében szabályos változással a képző *-ó* formában jelentkezik: pl. *Klacsanó*, *Kajdanó*, *Poroskó*, *Szuszkó*, *Vorocsó*, *Horlyó*, *Sztrabicsó*, *Zsukó*, *Szászó*, *Zaricsó* stb. Magyar lakossággal nem vagy alig rendelkező helységek neve ezzel szemben az eredeti formában került át a hivatalos magyar névhasználatba: *Nyágova*, *Tibava*, *Paulova*, *Zsdenyova* stb.

A szláv nevek egy részének van kétrészes magyar megfelelője: *Ardánháza*~*Ardanovo*, *Bárdháza*~*Barbovo*, *Leányfalva*~*Lalovo*, *Csomálfalva*~*Csumalyovo*, *Dulfalva*~*Dulovo*, *Keselymező*~*Koselyovo*, *Ötvösfalva*~*Zolotarjovo* stb., bár a névpárok tagjai nem minden esetben keletkeztek azonos motiváció alapján: *Gernyés(falva)*~*Kopasnyovo*, *Husztköz*~*Nankovo*, *Husztófalva*~*Danilovo*, *Kövesliget*~*Drahova*, *Szentmiklós*~*Csinagyijovo*, *Maszárfalva*~*Negrovo* stb.

A képző nemcsak a természetes, hanem a hivatalos névadásban is fontos szerepet játszott. Az 1930-as évekbeli csehszlovák „helységnévreform” célja a magyar nevek szlávosítása volt, így azok tömegesen kaptak cseh *-ovo* végződést. A szovjetek ezeket a neveket vették át 1946-ban: *Badaló* (*Badalovo*), *Barkaszó* (*Barkaszovo*), *Batár* (*Bratovo*), *Bátyú* (*Batyovo*), *Beregszász* (*Berehovo*), *Koncháza* (*Koncovo*), *Kovácsó* (*Kvaszovo*), *Makarja* (*Makarjovo*), *Mátyfalva* (*Matijovo*), *Muzsaly* (*Muzsijevo*), *Csonkapapi* (*Popovo*) stb. Természetesen a szovjetek is hoztak létre ezzel a képzővel új, kivétel nélkül motiválatlan neveket főként a magyararkta vidéken, de előfordulnak a szláv területen is: *Klinove* (Akli), *Bobove* (Bökény), *Verbove* (Csonkás), *Dzvinkove* (Harangláb), *Gyilove* (Terebesfjérpatak), *Zsovtneve* (Szokirnica), *Kastanove* (Somitanya), *Liszkove* (Fornos), *Lipove* (Hetyen), *Pavlove* (Palló), *Javorove* (Eszeny) stb.

A képző főként személynevekhez kapcsolódik, de gyakran képez helynevet növénynevekből, elsősorban fanevekből: *bereza* 'nyír' (*Berezna*>*Berezovo*), *dub* 'tölgy' (*Dombó*>*Dubove*), *Fakóbükk*>*Bukovo*, *Bukóc*>*Bukovcovo*, *Körtvélyes*>*Hrusovo*, *Kökényes*>*Ternovo* stb.

Az *-ovo*, *-ova* képzős állatnévi eredetű helységnevek elsődlegesen víznevek voltak, településnévi használatuk tehát másodlagos: *Rakovo*>*Rákó*, *Orlyova*, *Olenyova*, *Vovkovo* (*Valkaja*). Szintén víznévből vált településnévvé *Borzsova*, *Csongova*, *Jalova*, *Ilosva* (*Irsava*), *Kolocsava*, *Sztricsava*, *Szolyva* stb.

-ie képző

Az *-ovo*, *-ova* képzővel rokon, annak véghangzó nélküli ukrán változata az *-ie*. Szemantikailag megegyezik az előző képzővel. Kárpátaljai megjelenése és használata főként a 20. század második felének hivatalos szovjet–ukrán névadásával magyarázható. Használatának okát az újonnan alkotott orosz, illetve a már létező ruszin nevek egy részének ukránosításában kell keresnünk. Az ukrán nyelvterületen széleskörűen elterjedt képzőben szabályos *o>i* hangváltozás ment végbe, míg a kárpátaljai szláv helységnevekben ez nem történt meg. Így utólagos kiegészítéssel és némi módosítással egyes neveket hozzáigazítottak a szabályosan képzett ukrán nevekhez: *Rahó* (*Rahovo*)>*Rahiv*, *Técső* (*Tyacsovo*)>*Tyacsiv*, *Nagybocskó* (*V. Bocskov*)>*V. Bicskiv*, *Nagyszőlős* (*Szevljus*)>*Vinohradiv*, *Tisova*>*Tisiv* stb. Ez a változtatás érintett még néhány kisebb külterületi lakott helyet, amelyeket főként a csehszlovák időben hoztak létre (*Badótanya*>*Badiv*, *Petrusó*>*Petrusiv*, *Kálovó*>*Kaliv*, *Fenes*>*Jabluniv*), és egyes magyar vagy részben magyarul lakta falvakat, melyeknek nevét „szlávositották”: *Feketeadó*>*Csornotisiv*, *Szőlősvégadó*>*Pidvinohradiv*, *Komlós*>*Hmeliv*, *Kendereske*>*Kenderesiv* stb. A képző – hivatalos használatából eredően – nem tekinthető produktívnak, mindössze 14 hivatalos névben szerepel.

-иця képző

Az *-иця* képző eredeti funkcióját tekintve kicsinyítő-becéző képző, a szl. *-ica, -nica (Šmilauer 29) származéka. Helynévképzői funkciója mellett ezért leginkább köznevekhez és személynevekhez kapcsolódik. Igaz, ebben a jelentésében a mai ukrán nyelvben már nem produktív, ahogyan elveszítette a származásra utaló jelentését is, vö. pl. *kijanica* = kijevi lakos (Горпинич 23). A képző a szláv nyelvcsalád minden nyelvében megtalálható helynévképzői szerepben. Egyes vélekedések szerint (Мигаїличенко 2010: 465) a személynév + *-ica* szerkezetű nevek másodlagos alakulásúak, feltehetően egy kétrészes szláv névből származnak, melynek utótagja valamilyen településre utaló köznév (pl. *хутір*, *село*, *куток* ~ *tanya*, *falv*, *telek* stb.). A földrajzi köznevet érintő névrész>névelem csere a szlávban zajlott le. Ez a változás a kárpátaljai helységnevekben sem zárható ki. A személynévi eredetű *-ica* képzős neveknek ugyanis van párhuzamos, kétrészes magyar megfelelőjük, pl. *Deskófalva*~*Deskovica*, *Gálfalva*~*Kobalevica*, *Ivaskófalva*~*Ivaskovica*, *Dunkófalva*~*Dunkovica*, *Handeráfalva* (*Klastromfalva*)~*Handerovica*, *Ploszkánfalva*~*Ploszkanovica*, *Lécfalva*~*Lecovica*, *Ramocsafalva*~*Romocsevica* stb. A képző különösen Bereg megyében produktív, segítségével elsősorban a kenézi alapítású falvak körében jöttek létre helységnevek. Bucsko szerint nemcsak birtokosai, hanem első lakói és alapítói is azok a személyek lehettek, akik névadóivá váltak a településeknek (Бучко 2008: 22).

Az *-иця* képzős településneveket két alcsoportba lehet besorolni: Beregben személynevekhez kapcsolódva helységnévképzői funkcióban gyakori: *Bilaszovica*, *Colanovica*, *Deleganovica*, *Deskovica*, *Bogarovica*, *Kobalovica*, *Hankovica*, *Ivaskovica*,

Jobbovica, Karitovica, Klimovica, Szumuligovica, Handerovica, Kosztelnica, Kotkanica, Kustanovica, Lecovica, Linturovica, Miskarovica, Dunkovica, Alekszandrovica, Jurovica, Petrusovica, Ploszkanovica, Romocsevetica, Rosztovatica, Szundakovica (vö. Sebestyén 2010).

Másrészt igen gyakran víznevek képzőjeként találkozunk vele. Ez a képző egyik alapfunkciója (vö. Трубачев 171-3), szláv nyelvterületen számos víznévben fordul elő. Ung, Bereg és Máramaros földrajzi adottságai miatt több településnév jött létre víznévből névátvitellel: *Hrabonica* (Alsó-, Felső-), *Viznice* (Alsó-, Felső-, Közép-), *Dubrovica, Vulhovica* (Egreske), *Ilonca, Volovica, Trosztjanica, Kis- és Nagyturica, Ó- és Újsztuzsica, Rahonca, Ó- és Újkemence, Alsóneresznice, Apsica, Jablonica, Kusnica, Pirovica, Szeklence, Szokirnica* stb. (vö. Sebestyén 2010, 2012, Sebestyén–Úr 2014).

-ka képző

A *-ka* képzős helynevek kérdésével Benkő Loránd foglalkozott részletesebben (Benkő 1950), megállapítva, hogy ez a képző a többi helynévképzőtől eltérően csak nagyon későn, a 15. századtól kezd elterjedni. Használata pedig elsősorban a történelmi Magyarország északkeleti, általam is vizsgált vidékére jellemző. Ebből Benkő arra következtet, hogy szláv eredetű, s a magyarban jövevényképzőként terjedt el. Ezért teljesen kizárja a kapcsolatát az azonos alakú magyar *-ka, -ke* kicsinyítő képzővel. A helynévképzői funkció kialakulása egy eredetileg szintén kicsinyítő jelentésű szl. **-ьka, -ьka* képző jelentésváltozásával történt (Šmilauer 29). Az északkeleti országrész magyar ajkú lakossága „a rutén, keleti szlovák nyelvterület szláv helyneveinek *-ьka* képzőjét vonhatta el mint helységnevképzőt” (Bényei 2012: 112). A kárpátaljai helységnevekben mind a magyar, mind a szláv helynévképzőre találunk példát. Magyar névadásra utal *Egreske, Kendereske* és *Mihálka*.

A ruszin *-ka* képző nagyobb szerepet játszik a kárpátaljai szláv névadásban. Ugocsa megye kivételével Kárpátalja minden, ruszinok lakta részében találkozunk vele: *Berezinka, Bukovinka, Bilke, Vulsinka, Iszka, Kerecke, Zavadka, Ricska, Zavojka, Szászóka, Szvalyavka, Laturka, Polyánka, Kisugolyka, Nagyugolyka, Roszucska, Nevicke, Lopusanka, Majdánka, Voloszjanka, Vidricska, Majorka, Dubróka, Tyuska* stb.

-ани, -яни képző

Az *-ани, -яни* helynévképzők szintén a szláv képzők ősi rétegéhez tartoznak, egy szl. **-jane* (Šmilauer 30) képző származékai. Más képzőktől azonban több szempontból különböznek. Jelentésükben a földrajzi objektum és az ember közötti kapcsolat fejeződik ki, az emberek csoportjára vonatkoznak, megnevezve őket a lakóhelyük alapján, ld. pl. ukr. *лвів'яни* 'Lemberg (Lviv) lakói' (СУМ. 4: 538), *кїяни* 'Kijev lakói' (uo. 158), *долияни* 'a ruszinok egy csoportja Kárpátalja nyugati részén', vö. *долиянь* 'rónán lakó, alföldi' (Чопей 76). Mivel birtoklást csak részlegesen fejeznek ki, ritkán kapcsolódnak személynévhez. Kárpátalján rendkívül ritka képző, csak néhány helységnevből találkozunk vele: a Munkáccsal egyesült *Podhorjani* (*Podhering*) tkp. 'hegy alatt lakók', az Ungvárhoz csatolt *Gorjani* (*Gerény*) 'dombon, hegyen lakók', illetve a szintén ungi *Koritnyani* (*Kereknye*) 'teknőben, mélyedésben lakók' nevében, valamint a *Fehérpatak*-kal egyesült máramarosi *Terebes* történelmi ruszin *Trebusany* tkp. 'irtáson lakók' névváltozatában. Emellett valószínűleg ez a képző szerepel a *Perecseny* 'túlsó parton lakók; folyó mellett lakók' és a *Kelecsény* 'sziklánál lakók' helységnevből (vö. FNESz.), a mai hivatalos ukrán névformáik azonban *-in* képzőt tartalmaznak (*Perecsin, Kelecsin*).

-учи képző

Az *-uci* képző egy szl. *-itji, -btji származéka (Šmilauer 30), eredeti jelentése szerint patronimképző, 'fiú, valakinek a fia' jelentésében tkp. a magyar *-fi* ukrán megfelelője. Nem véletlen, hogy családnevekben gyakori, s *-ov*, *-in* végű nevekhez kapcsolódik: *Ivanics*, *Sztanics* stb.). Eredeti formájában és funkciójában a mai ukrán nyelvben már nem él, helyét átvette az összetett *-ovics* képző (*Popovics*) (Горпинич 63).

Ukrán nyelvterületen az egyik leggyakoribb helynévképző, a 10–20. század közötti időszakból mintegy 2100 olyan helységnevet lehet adatolni, melyben ez a képző szerepel (Купчинский 1979). A vele képzett helységnevek azonban sem kronológiailag, sem földrajzi elterjedtségüket tekintve nem mutatnak egységes arculatot. Legaktívabb időszakának a 16. századot tekinthetjük, a 17. századtól produktivitása fokozatosan csökken. Kupcsinszkij szerint (i. m.) a 15-16. századi adatok arról tanúskodnak, hogy ez a típus szinte teljesen hiányzik az orosz uralom alatt lévő Kelet-Ukrajnából, a Dnyeszter-mellékről, de leginkább a ruszinok lakta magyarországi megyékből. Beregben, Máramarosban és Ungban is csak egy-egy *-uci* képzős helységnevet találunk: *Bábafalva~Babicsi* (Bereg), *Gányafalva>Gánya~Ganicsi* (Máramaros), *Dubrinicsi* (Ung).

-ици képző

Az *-uci* képzőhöz hasonlóan szintén ritka a Kárpátok nyugati oldalán az *-ици* helynévképző. Az egykori Ung megyéből adatolhatunk két településnevet (*Baranya ~ Baraninci*, *Domonya ~ Domanyinci*). A képző jellemző tulajdonsága, hogy *-ny~nya* végű személynevekhez kapcsolódik, s birtoklást fejez ki. Az ugoicsai *Tiszaszirma* 1946-tól használatos *Drotinci* neve hivatalos névadással keletkezett népetimológia alapján (vö. FNESz), így az adat a képző vizsgálata során nem vehető számításba.

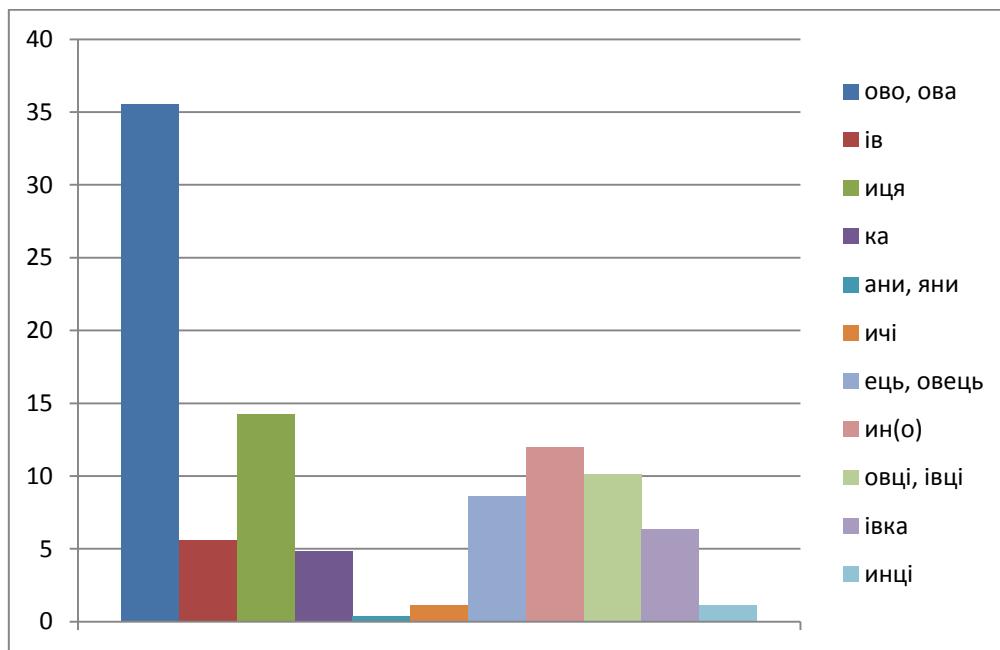
-івка képző

Az *-івка* (or. *-овка*) képző nemcsak Kárpátalján, hanem Ukrajnában is viszonylag új, fiatal képzőnek tekinthető. A 14. században jelenik meg, de a 16–18. században a legproduktívabb. Keletről, orosz nyelvterületről terjedt folyamatosan nyugat felé. Előbb a cári Oroszország által megszállt Kelet-Ukrajnában válik uralkodó helységnevképzővé, majd Lengyelország többszöri felosztása, s a nyugat-ukrán területek orosz megszállása után Nyugat-Ukrajnában is tömegesen alkottak vele helységneveket. A képző két másik szláv helynévképzőnek, a birtoklást kifejező *-ов* (*-ів*) és a kicsinyítő szerepű *-ка* képzőnek az összetételével keletkezett.

E képző kárpátaljai megjelenése napra pontosan meghatározható: 1946. június 25-én döntött az Ukrán SzSzk Legfelső Tanácsának elnöksége a kárpátaljai helységnevek megváltoztatásáról. A csehszlovák–szovjet békeszerződés értelmében Kárpátalja a Szovjetunió részévé vált, az új közigazgatás egyik első feladata volt a települések történelmi nevének a megváltoztatása. Ez elsősorban a magyar helységneveket érintette. Mivel a szovjet nevekben az említett képző volt a leggyakoribb, az új nevek megalkotásában is ez kapott szerepet: pl. *Fogarás>Zubivka*, *Csomafalva>Zatiszivka*, *Fenes>Jablunyivka*, *Ketergény>Rozivka*, *Makkosjánosi>Ivanyivka*, *Ósándorfalva>Olekszandrivka*, *Ölyvös>Vilyhivka*, *Száldobos>Szteblivka*, *Szernyehát>Petrivka*, *Tereselpatak>Taraszivka*, *Kistécső>Tyacsivka*, *Berlebás>Kosztivka*, *Bárdháza>Borodivka*, *Szürte>Sztrumkivka*, *Téglás>Ceglivka* stb. A szovjet névváltoztatási hullám gyakran évszázados szláv neveket sem kímélt, példa erre *Bacsava* (*Csabanyivka*), *Antalóc* (*Antonyivka*) vagy *Izvor* (*Rodnyikivka*) esete. Mivel a kárpátaljai helységnevek egyszerre két közigazgatási egységhez (Szovjetunió, Ukrán SzSzk) tartoztak, a helységnévtárakban és a hivatalos névhasználatban orosz és ukrán nevük is volt, így mind az *-овка*, mind az *-івка* képzős név használatban volt (pl.

Bárdháza>Borodovka~Borodivka). 1991. augusztus 24-e, Ukrajna függetlenné válása után csak az ukrán változatok éltek tovább. A 1990-es évek névváltoztatási hullámai a magyar helységneveket pozitívan érintették, ennek nyomán számos magyarlakta helység kapta vissza történelmi nevét. Az *-ivka* képzősök közül *Makkosjánosi*, *Szürte* és *Téglás* viselheti újra a magyar nevet, más helységben – magyar lakosság híján – nem kezdeményezték a településnév felülvizsgálatát.

A leggyakoribb képzők bemutatása után érdemes vizsgálat alá venni az egyes képzők megterheltségének statisztikai adatait. Az első diagram Kárpátalja mai hivatalos helységnevei alapján készült. A nyilvántartott 609 település közül 267 neve jött létre helynévképző segítségével.

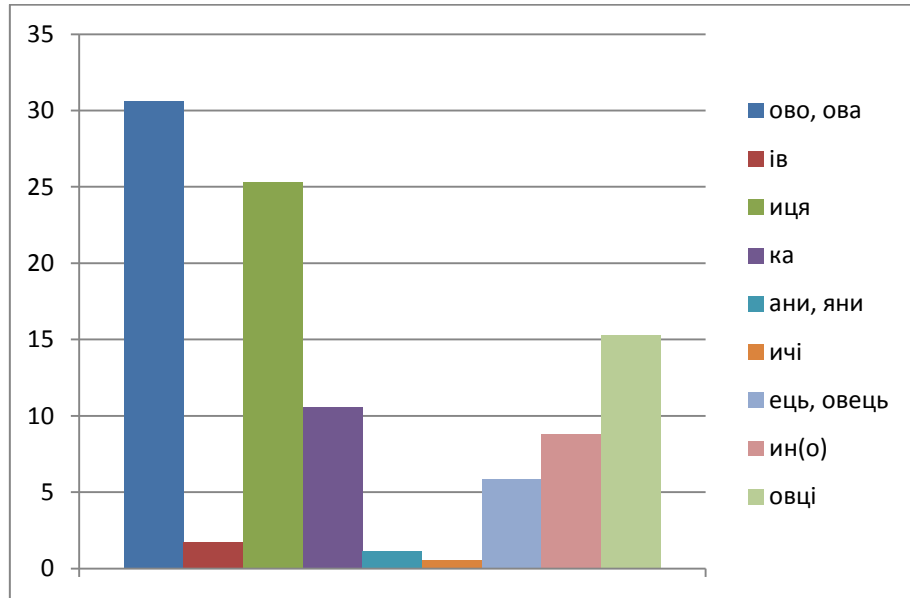
A három leggyakoribb képző az *-ово, -ове, -еве* (35,58 %), *-иця* (14,23 %) és az *-ин(о)* (11,98 %). Majd az *-івці* (10,11 %), *-ець, -овець* (8,61 %), az *-івка* (6,36 %) és az *-ів* (5,61 %) következnek. A *-ка* képző részaránya nem éri el az 5 százalékot (4,86 %), a ritka képzők közül pedig az *-инці* és az *-ичі* 1,12 %, míg az *-ани, -яни* a képzős névanyag mindössze 0,37 %-ában szerepel (1 név).

Bucsko egy tanulmányában (Бучко Г. Е. – Бучко Д. Г. 1993) társszerzőjével összeveti a kárpátaljai és a Kárpát-melléki (Galícia, Lemberg megye) helységnevtípusok statisztikai adatait. Bár a fentiekben már említett hivatalos névferdítések és névváltoztatások torzítják az adatok hitelességét (a hivatalos nevekből indulnak ki, figyelmen kívül hagyva a történelmi névváltozatokat), mégis markáns különbségeket tapasztalnak a két szomszédos régió névadási szokásaiban. Ez azért meglepő, mert a kárpátaljai ruszinság a Kárpátok keleti oldaláról szivárgott be a mai Kárpátalja területére, így mind nyelvben, mind eredetében közös gyökerekre vezethető vissza a két megye szláv ajkú lakossága.

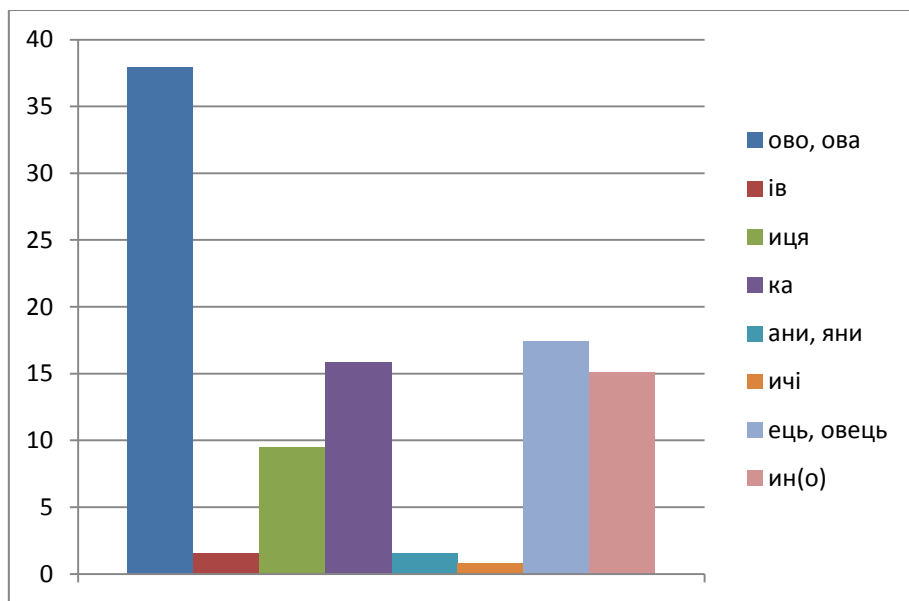
A szerzők megfigyelték, hogy a kárpátaljai *-ів, -ин(о)* képzős nevek a névanyag 4,5 %-át alkotják, ezzel szemben a Kárpát-melléken ugyanez a névtípus a megye neveinek 16,3 %-át teszi ki. Fordított tendencia figyelhető meg a kronológiailag jóval korábbi keletkezésű *-ово, -ове, -еве* képzős neveknél. Míg Kárpátalján ennek az aránya 17,5 %, addig Lemberg megyében ez csak 1 % (i. m. 101). Az *-івці, -инці* képzős nevek száma a két területen nagyjából azonos, 6, illetve 5,7 %. Az *-ець, -овець* képzős nevek aránya ugyancsak majdnem egyforma (12 és 11 %). Statisztikai adataik az azóta lezajlott változtatások nyomán jelentős

módosításra szorulnak, ugyanakkor jól mutatják, hogy két szomszédos, mégis eléggé elszigetelt terület névadása között az azonos nyelv ellenére is különbségek alakulhatnak ki. Ezek az eltérések szerintük a kárpátaljai ukrán nyelvjárások elszigeteltségével magyarázhatók, ami kedvezett az archaikus névtípusok fennmaradásának.

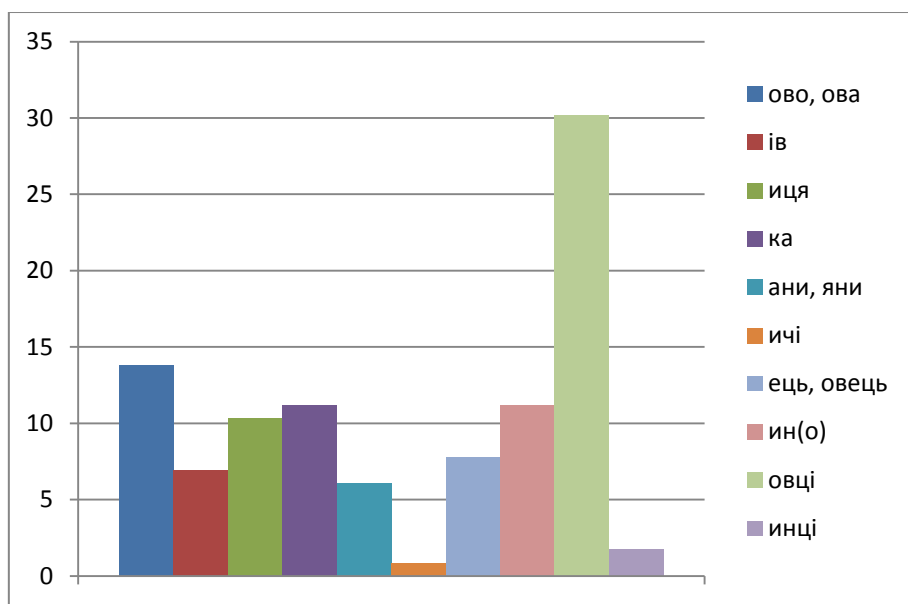
Hasonló tendenciák azonban az egyes „kárpátaljai” megyék között is megfigyelhetők.

Bereg megye történelmi helységnevei között pl. 170 képzővel keletkezett vagy képzős nevet találtam (vö. Sebestyén 2010). Kiemelkedő szerepet kap a helynévképzésben az *-ово, -ова* (30,59 %), az *-иця* (25,29 %) és az *-овці* (15,29 %) képző. Kisebb a *-ка* (10,59 %), az *-ин(о)* (8,82 %) és az *-ець, -овець* (5,88 %), míg rendkívül alacsony az *-ичі* (0,59 %), *-ани, -яни* (1,17 %) és az *-ів (-ов)* (1,76 %) megterheltsége.

Máramaros megye teljes területén 126 képzős név fordul elő az ómagyar kortól napjainkig (vö. Sebestyén 2012). Az egyes képzők százalékos sorrendje azt mutatja, hogy itt is az *-ово, -ова* (37,92 %) a leggyakoribb, s a víznévi eredetű helységnevekben előforduló *-ець, -овець* (17,38 %) a második. Majdnem azonos a *-ка* (15,8 %) és az *-ин(о)* (15,1 %) megterheltsége. Ezzel szemben a Beregben jellegzetes *-иця* (9,48 %) itt 10 % alatt marad a Felső-Tisza kiterjedt vízrendszere ellenére. Az *-ів (-ов)* (1,58 %), *-ани, -яни* (1,58 %) és *-ичі* (0,79 %) szerepe a helynévalkotásban elenyésző, míg az *-овци* teljesen hiányzik.

Ung megyében teljesen más arányokkal találkozunk. A 116 képzős név (vö. Sebestyén–Úr 2014) közül a legnagyobb megterheltsége itt az *-овци* képzőnek van (30,17 %), míg a másik két megyében kimagasló *-ово, -ове, -еве* „csak” 13,79 %-os megterheltségű. A *-ка* (11,2 %), az *-ин(о)* (11,2 %) és az *-иця* (10,34 %) képzők aránya közel azonos, az *-ець, -овець* pedig 7,75 %. A ritkább képzők közül az *-ани, -яни* (6,03 %) itt a leggyakoribb, az *-ів (-ов)* 6,89 %, az *-инци* 1,72 %, míg az *-ичі* 0,86 %-os.

Az eredményeket azt mutatják, hogy egymástól részben elszigetelt, különböző országokhoz tartozó, de azonos nyelvű és kultúrájú régiók helynévrendszerében jelentős különbségek alakulhatnak ki. De ezek az eltérések a történelmi Magyarország szomszédos megyéiben is érzékelhetők, ami a korábban már vázolt földrajzi, településtörténeti és történelmi okokkal magyarázhatók.

Irodalom:

- Bényei Ágnes 2012. *Helynévképzés a magyarban*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
 Csánki Dezső 1890. *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 Kiss Lajos 1989. Az európai névtudomány utóbbi másfél évtizede. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. MNyTK. 183. Budapest, 18–31.

- Kiss Lajos 1999. A Kárpát-medence régi helynevei. In: Kiss Lajos: *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba.
- Kniezsa István 1943. Keletmagyarország helynevei. In: *Magyarok és románok*. Szerk. Deér József–Gáldi László. Budapest. I, 111–313.
- Kniezsa István 1944. *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Településtörténeti Tanulmányok 2. Budapest.
- Kniezsa István 1959. *Chronologie der slowakischen Ortsnamentypen*. Studia Slavica, 1959, 5: 1–2/173–181. Budapest.
- Kniezsa István 1960. A szlovák helységnevtípusok kronológiája. In: *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája 1958*. Szerk. Pais Dezső–Mikešy Sándor. Budapest. 19–26.
- Sebestyén Zsolt 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Kiadó. Nyíregyháza.
- Sebestyén Zsolt 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Kiadó. Nyíregyháza.
- Sebestyén Zsolt–Úr Lajos 2014. *Ung megye helységneveinek etimológiai szótára*. Ungvár.
- Šmilauer, Vladimír 1970. *Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der Slawischen toponomastik*. Akademia. Praha.
- Szabó István 1937. *Ugocsa megye*. Budapest.
- Бучко, Г. Е. – Бучко, Д. Г. 1993. Прикарпатсько–закарпатська спільність в галузі ономастики. In: *Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції. Українські Карпати: етнос, історія, культура*. Карпати. Ужгород. 98–105.
- Бучко, Д. Г. 1970. Українські топоніми на '-инці', '-ивці'. In: *Питання історії української мови*. Наукова думка. Київ. 88–96.
- Бучко, Д. Г. 1979. Топоніми на -ивці, -инці и история заселения Украины. In: *Топонимика на службе географии*. Мысль. Москва. 103–112.
- Бучко, Д. Г. 1980. Ареалы украинских топонимов на -івці, -инці в XIV–XX. вв. In: *Перспективи розвитку славянської ономастики*. Наука. Москва. 90–100.
- Бучко, Д. Г. 2008. *До питання про виникнення розвитку и поширення українських ойконімів на -иця*. Дослідження з ономастики. Збірник наукових праць. Пульсари. Київ. 17–35.
- Горпинич, В. О. 1999. *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*. Вища Школа. Київ.
- Купчинский, О. А. 1979. Статистика и стратиграфия восточнославянских топонимов на -ичи и некоторые вопросы исторической географии заселения (на материале УССР). In: *Топонимика на службе географии*. Мысль. Москва. 103–112.
- Михайличенко, Наталія 2009. *Ойконіми на -ець північного регіону України: відгідронімні назви*. Visnyk Lviv Univ. Ser. Philol. 46: 180–6.
- Михайличенко, Наталія 2010. *Українські ойконіми на -иця – джерело вивчення антропнімії*. Visnyk Lviv Univ. Ser. Philol. 50: 464–70.
- Трубачев, Олег Николаевич 1968. *Названия рек Правобережной Украины*. Наука. Москва.
- Царалунга, Інна 2009. *Географічна термінологія у складі українських ойконімів на -ани (-яни)*. Visnyk Lviv Univ. Ser. Philol. 46: 155–61.